

KAOS VE OTORİTE ARASINDA TÜRKİSTAN: TAŞKENT’TE İLK RUS KERVANI VE KARL MİLLER’İN GÖZLEMLERİ (1738-1739)

Turkestan Between Chaos and Authority: First Russian Caravan in Tashkent and Observations of Miller (1738-1739)

Mesut KARAKULAK*

Gazi Türkiyat, Güz 2019/25: 147-162, DOI: 10.34189/gtd.25.006

Öz: Rusların Altın Orda hakimiyetinden kurtulmasıyla birlikte Kazak steplerine doğru iktisadi ve siyasi bir yayılım politikası izlemeye başlamıştır. XV. yüzyılın sonlarından itibaren tedricen başlayan bu politika nihayetinde Rus Çarlığı’nın, Kazak (Cüz) Ordaları üzerinde hakimiyet tesis etmesine kadar varmıştır. Zira Kazak Ordalarından Küçük Orda 1730-1738 yılları arasında Rus tabiiyetine geçmiştir. Kazak Ordaları üzerinde hakimiyet kurma planını tümüyle gerçekleştirmek isteyen Rus Çarlığı, bölgeye diplomatlarını göndermeye devam etmiştir. Bu süreçte 1738 yılında Kalmuk hakimiyet sahasında olup yönetimi Kazaklara bırakılmış olan Taşkent’e bir kervan gönderilmesi kararlaştırılır. 1738 yılında Yüzbaşı Karl Miller öncülüğünde Orenburg’dan Taşkent’e doğru yola çıkan bu Rus kervanı Küçük ve Orta Cüz topraklarını sorunsuz geçer ancak Taşkent’e iki günlük mesafede Ulu Cüz topraklarında yağmalanır. Miller ve maiyetindekilerin hepsi esir alınır. Bu makale Taşkent’e giden ilk Rus kervanının yağmalanması neticesinde Rus Çarlığı-Kalmuklar ve Kazak Ordaları arasında geçen diplomasi trafiğini konu almaktadır. Miller’in bizatihi Rus Çarlığına gönderdiği raporlardan inşa edilen metin Taşkent hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karl Miller, Orenburg, Taşkent, Kazak Ordaları, Rus Çarlığı

Abstract: Tsarist Russia began to pursue an economic and political expansion policy towards the Kazakh steppes after it broke the domain of the Golden Horde. This policy, which began gradually from the end of the 15th century, finally reached the end of the Russian Tsarist rule over the Kazakh (Juz) armies. Because the Small Orda of the Kazakh Orda between the years 1730-1738 passed under the domain of Russia. The Russian tsarism, which wanted to establish dominance over the Kazakh Orda’s, continued to send its diplomats to the region. In this process, it was decided to send a caravan to Tashkent in 1738, which was under the control of Kalmukn 1738, the Russian caravan, traveling from Orenburg to Tashkent, led by Captain Karl Miller, crossed the territory of Little and Middle Horde/Cüz. However, two days from Tashkent, the caravan was plundered on the territory of Ulu/Great Horde. Miller and all of the people in the employ of his were captured. This study focuses on the diplomacy traffic between the Tsarist Russia, Kalmuks and Kazakh Ordas as a result of the looting of the first Russian caravan to Tashkent. This article, built from Miller’s reports sent to the Russian Tsar in person, provides valuable information about Tashkent

Keywords: Karl Miller, Orenburg, Tashkent, Kazakh Hordes, Russian Tsarist

* Araş. Gör. Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ordu/TÜRKİYE. mesut.karakulak@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-0142-9170>, Gönderim tarihi 11.07.2019/Kabul tarihi: 13.09.2019.

GİRİŞ

Rus Çarlığı'nın, Türkistan bölgesi ile ticari bağ kurma girişimleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren Kazan (1552) ve Astarhan'ın (1556) Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile başlayan süreçte bölgedeki hanlıkların ilhak edilmesi ve ticari bağlantıların düzenli hale getirilmesi birbirine paralel gelişmeler olarak kabul edilebilir¹. Nitekim Rusların bu işgal hareketleri Volga-Hazar su yolundaki ticari güvenliği sağlamıştır (Kurat 2011: 136-156). Takip eden yıllarda Sibirya'nın ele geçirilmesi Rusların Türkistan ve hinterlandındaki bölgeler ile ticari münasebetlerinin gelişmesini sağlamıştır (Karamzin 1843: 223-224).

XVI. yüzyıl ve sonrasında Ruslar Türkistan'a çok sayıda tüccar ve elçi göndermiştir (Özkan 2019a). Bilhassa Hazar denizinden Astarhan ve Mangışlak yarımadasına oradan da kara yolu ile Özbek hanlıklarının topraklarına giriş yapmış Rus tüccarları için Hive, Buhara ve Belh en çok tercih edilen merkezlerden olmuştur. Ancak Rus yönetiminin bu şehirlerden ziyade direkt olarak temas kurmak istediği Türkistan şehirlerinin başında Taşkent gelmektedir. Sürekli olarak Türkistan hanlıkları arasındaki güç mücadelesinin ortasında kalan ve el değiştiren şehir Rusların oldukça dikkatini çekmekteydi. Zira Hive, Buhara ve Hokand Hanlığı ile irtibat kurmadan Taşkent ile ticari ilişkide bulunmak oldukça zordu. Bu nedenle Taşkent, Ruslar için en bilinmez Türkistan şehirlerinden biriydi (Abduraimov 1955: s. 87).

Ruslar, Türkistan havalisindeki yayılma siyasetini kalıcı hale getirmek için bölge ile ticari münasebetlere çok önem vermekteydi. Aynı zamanda bölgede düzenli bir devlet inşası ve mutlak rejimin kurulması amacıyla Kazak steplerinde 1716-1730 yılları arasında stratejik noktalara askerî üsler kuruldu (Özkan, 2019b: 67-68). Sonrasında bahsi geçen amaca uygun olarak 1734 yılında Çarlığın güneydoğu sınırlarında bulunan Türkistan ile her türlü münasebeti gerçekleştirmek üzere *Orenburg Komisyonu* oluşturuldu (Rıçkov 1896: s. 5-7, Ünal 2010: s.120). Bu komisyonun amacı hem bölgeyi şehirleşmeye açarak tahkim noktaları inşa etmek hem de Kazak bozkırlarındaki değerli madenlerin tespitinin yapılarak ticari esaslar doğrultusunda ham madde ve kaynaklara ulaşarak pazarlar oluşturmaktı. Nitekim komisyonun ilk görevlerinden olan Türkistan'ın elde edilmesi, bunun için de stratejik bir öneme sahip Taşkent ile irtibatın sağlanmaya çalışılması bu durumu kanıtlar niteliktedir (Çapraz 2011: 54-55). Ancak Ruslar bu dönemde Kazak steplerine ulaştıklarında bölgenin yönetim yapısı karışıkta. Zira Taşkent ile irtibat kurmak isteyen Ruslar, bölgede kurulmuş olan Ulu Orda (Büyüz Cüz), Orta Orda (Orta Cüz) ve Küçük Orda (Küçük Cüz) toprakları ve yönetim sahasından geçmek zorundaydı. Bu cüzlerin hem kendi aralarında hem de iç

¹ Zira 1557 yılında öncelikle İngilizler adına Türkistan ve İran ile ticari ilişkiler kurma amacı ile yola çıkan ve 1557 yılında Moskova'ya ulaşan İngiliz tüccar A. Jenkinson, Rusya adına Türkistan ile ilk siyasi teması gerçekleştiren kişi olmuştur. 1558 yılında Hive ve Buhara'ya gönderilen Jenkinson önemli temaslarda bulunarak ertesi yıl Moskova'ya dönüş yapmıştır. Bu ilk temas Rusya'nın bu bölge hakkında son derece ehemmiyetli bilgiler edinmesini sağlamıştır. Bknz., Jenkinson, A. (1886).

işlerinde kargaşa vardı. (Hayit 2012: 25). Ancak bölgeye hâkim olmak isteyen Ruslar, bu Kazak hanlıkları üzerinde de hakimiyet kurmak istemiştir. Kazak Ordaları arasında Rus tabiiyetine girmek isteyen hanlar ve bazı önde gelen kimseler vardı. Zira Küçük Orda hanı Ebulhayr mücadele halinde olduğu Cungarlara üstünlük sağlamak ve yönetimini garanti altına almak adına Rus hakimiyetini tanımak istediği çok zamandır bilinmekteydi (Doğan 2015: s. 243). Zaten Ebulhayr da bu isteğini resmi olarak Rus makamlarına bildirmiş Ufa'da bulunan kale komutanı Butirlin'e talebi iletilmiştir (Rıçkov 1896: 5-6, Levşin 1996: 95-96). Rusların uzun süredir arzu ettiği gelişme olduğu için hemen harekete geçilmiş Küçük Cüz'ün himaye edilmesi konularında iyi niyetlerin belirtilmesi için 1731'de Rus elçisi Aleksey İvanoviç Tevkelev²'in başkanlığında bir heyet bölgeye gönderilmiştir (Rıçkov 1896: 16-18). Rus elçisine dış işleri tarafından on iki maddelik özel bir talimatname verilmiştir. Buna göre Tevkelev ve maiyetinde bulunanlardan yol boyunca neler gördüklerini, bölgenin coğrafi özelliklerini, geleneklerini, iç ve dış ilişkilerini, yerleşim yerlerini, nüfusları ayrıntılı şekilde kaleme almaları istenmiştir. 5 Ekim 1731'de Küçük Cüz Han'ı Ebulhayr ile görüşmek üzere Manitöbe'ye varan Tevkelev yerel halktan ileri gelenlerin Rus hakimiyetini sıcak bakmadıklarını bildiği için Ebulhayr ile gizli bir görüşme gerçekleştirmiştir (Yorulmaz 2013: 100-103). Bu arada Hive'de daha önceleri Bekoviç Çerkasskiy³'in başına gelenlerden sonra bu kargaşada canından olacağını da düşünmüş bu nedenle Rus hakimiyetinin tanınması için içerideki ayrılıkçı hareketin sonlanmasını istemiştir (Apollova 1948: 212-213, Yorulmaz 2013: 100-109). Tevkelev, Ebulhayr ve bölge ileri gelenleri arasında yapılan uzun görüşmeler neticesinde Küçük Orda, Rus hakimiyetine girmiştir. (Özkan 2017: 92). Ebulhayr bundan böyle Rus hudutlarına saldırmayacağını ve buradan hareket eden kervanları Kazak kuvvetleri ile koruyacağını sözünü vermiştir (Ünal 2010, s. 59-61).

Küçük Orda'nın Rus hakimiyetine girmesi bölgede kurulması planlanan ticari ilişkilerin hızlanmasına sebebiyet vermiştir. 1738 yılında Rusların Orenburg komisyonunda görevli Vasiliy Nikitiç Tatişçev⁴ ve Küçük Orda Hanı Ebulhayr gizli görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Ebulhayr, Rus Çarlığı adına Taşkent'e gidecek bir kervanı koruma sözü vererek Rusların bölge ile irtibat kurmasına aracılık edeceğini taahhüt etmiştir. (Levşin 1996: 197-198). Ebulhayr'dan güvenceyi alan Tatişçev hemen harekete geçerek emri altındaki Yüzbaşı Karl Miller ve ona yardımcı olması için görevlendirilen Jeodezi uzmanı olan Podpurıçik⁵ Aleksey Koşev'ı Taşkent'e gitmek

² 1674-1766 yılları arası yaşamış olup Asıl adı Mamet, Murtaza, Kutlu Muhammed Mamaşev olan Tevkelev, Rusların hizmetine girdikten sonra Tevkelev ismini almıştır. Bkz., Ünal 2010: 59; Ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Yorulmaz, "Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)", *Bilgi*, S. 34, 2005, ss. 117-144.

³ Bekoviç Çerkasskiy'in faaliyetleri için bkz., Özkan 2018: s. 93-111.

⁴ 1686-1750 yılları arasında yaşamış olup Rusların önemli tarihçilerinden olan Tatişçev, 1737-1739'da Orenburg Komisyonunda başkanlık yapmıştır Ayrıntılı bilgi için bkz., İKRI-I-III s. 385.

⁵ Çarlık Rusya'sında *Poriçik* rütbesinin altındaki düşük rütbeli subaylara verilen unvandır.

üzere görevlendirmiştir⁶. Taşkent'e gönderilmesi kararlaştırılan bu ilk Rus kervanının sadece ticari bağlantı kurmak için bölgeye gitmediği aşıkardı. Zira Rusların daha önce Rus esirleri kurtarma bahanesiyle bölgenin askeri yapısının, yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin öğrenilmesi için çok sayıda seyyah ve tüccarı bölgeye gönderdiği bilinmekteydi⁷. Dolayısıyla kervanın gönderilmesinden sorumlu olan Tatişçev de daha önceki seyyahlara verildiği gibi, Karl Millere bir talimatname yani Rusça karşılığı ile *nakaz* vermiştir. Nakazlar Türkistan ve diğer bölgelere gönderilen Rus elçilik heyetlerinin uyması gereken genel kurallardır. Nakazlara daha spesifik talimatlar içeren mektuplar da ekleniyordu. Her ne kadar Karl Miller ve yol arkadaşı Koşev diplomatik bir heyet gibi Taşkent'e gönderilmemiş olsalar da bizzat Rus yönetiminin direktifiyle hareket ettikleri de bir gerçektir. Dolayısıyla takip edecekleri seyahat rotası, yükledikleri misyonun parçasıydı ve talimatnamelerden sapmaları yasaktı. Her şeyden önce takip ettikleri rotayı gördükleri her ayrıntıyı not etmek veya hatırlamak en önemli görevleriydi⁸. Bu nedenle Tatişçev, Karl Miller'e, Rus tüccarları için gümrüksüz ticaret hakkı elde edilmesi, bölgedeki tüccarlar ile yakın temaslar kurulması, bölgenin haritasının çıkarılması ve madenlerinin tespit edilmesi ve bilhassa Rus esirlerin serbest bırakılması için temaslarda bulunulması talimatlarını vermiştir. (Rıçkov 1896: 39, Rıçkov 1887: 18)

KARL MİLLER VE KOŞEV'İN TAŞKENT YOLCULUĞU

Tatişçev'in emri ile 29 Ağustos 1738'de yola çıkan Rus ticaret kervanında toplam yirmi dokuz kişi vardı. Yüzbaşı Millerin yol arkadaşı olan jeodezi⁹ uzmanı Koşev, yol boyunca koordinatları çizmekle sorumluydu. Ayrıca kervanda iki Kazak tüccar, tercüman ve Kazan Tatarlarından kimseler de vardı. Rus kervanında 4'ü Rus devleti hazinesine ait olmak üzere 44 deve ve 60 at bulunmaktaydı. Kervanda bulunan yirmi bin rublelik malın üç bin rublesi de hazineye aitti. Orenburg'dan yola çıkan Miller ve ekibi dört verst¹⁰ gittikten sonra geceyi Or Nehri'nin kıyısında Ebulhayr Han'ın karargahında geçirmişlerdir. Sabah yola çıkan kervana altı gün boyunca eşlik eden Ebulhayr Han kervanın Talıs (Талыс) nehrine ulaşmasıyla onlardan ayrılmıştır. Orta Kazak Orda'sı topraklarına ulaşan kervana Taşkent'e kadar güvenli bir şekilde

⁶ Miller ve Koşev Taşkent'e yaptıkları seyahatlerinin raporlarını gün be gün tutmuştur. Bu raporlar (Rus Devleti Antik Dokümanlar Arşivi) RGADA, F. 248. Kn. 1183, L. 465-488 bulunmaktadır.

⁷ Rusların Türkistan bölgesindeki ilerleyişinin bu denli hızlı ve başarılı olması daha önce de bahsettiğimiz üzere bölgeye gönderilen seyyahların ve devlet görevlilerinin merkeze sunduğu raporlar olmuştur. Nitekim bölgedeki Rus işgali de bu doğrultuda devam etmiş ve sürekli olarak Türkistan içlerine keşif maksadıyla görevliler gönderilmiştir. 1620 yılında Buhara'ya gönderilen elçilik heyetinin başında bulunan İ.D. Hohlov da bu misyonun bayraktarı olmuştur. Hohlov'un çok verimli geçmeyen seyahatinden 20 yıl kadar sonra A. Gribov başkanlığında başka bir heyet Hive ve Buhara'ya gönderilmiştir. Gribov da diğer Rus misyonlarının benzeri görevler ile Rus esirleri kurtarmak ve ticari menfaatler elde etmek üzere Türkistan'a gönderilmiştir.

⁸ Türkistan bölgesine gönderilen Rus resmi görevlilerinin diplomatik kaideleri için bkz., Sela: 69-88.

⁹ Yeryüzü şekillerini ölçme işlemleriyle uğraşan bilim dalı.

¹⁰ Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometreye tekabül etmektedir.

ulaşması için Bukenbay Batır (Букеңбай-батырю) tarafından görevlendirilen Kazaklar eşlik etmeye başlamıştır (İKRI-VI Almatı:32) Miller, Kervan'a Turgay nehrine kadar eşlik eden Kazaklara 50 ruble para ödemiştir (İKRI-VI:33).

Miller başkanlığındaki kervan 1 Kasım'da Arıs (Арышъ) nehri kıyısına kadar ulaşmış burada konaklayıp Balakempir (Балакямпир) bölgesine kadar gelmişlerdir. Bu ana kadar yaptıkları yolculukta küçük çaplı tehlikeler atlatsalar da hediye ve fidye ödemek koşulu ile herhangi bir zarar görmemişlerdir. Ancak ertesi sabah Büyük Orda sınırlarına girdiklerinde Koygeldi, Usaser ve Tuganbay önderliğinde 150 kişilik bir Kazak grubu, Taşkent'e iki günlük mesafede kervanı yağmalamıştır. Muhtemelen Büyük Orda sınırlarına giren kervanın bilgisi bu sınırda duran görevliler tarafından Kazaklara bildirilmiş ve hemen akabinde saldırı Büyük Orda sınırlarına geçer geçmez gerçekleşmiştir. (İKRI-VI:33).

Millerin raporlarından da anlaşılmaktadır ki kervana refakat eden silahlı korumalar ve bizzat kendisi saldırı yapanlara karşı koymak istemiştir. Ancak Kervan'a eşlik eden ve yağmacılarla iş birliği içinde olduğu anlaşılan Orta Orda'dan Murza-Gul, Miller ve adamlarının karşı koymalarının gereksiz olacağından bahisle onları engellemiştir. Saldırı esnasında kervanda bulunan herkes etrafa dağılmış Miller bu yağma hareketinden öncelikle canını kurtarmaya çalışmıştır. Zira saldırganlar kervanda kendilerine mukavemet edenlerin bir kısmını da öldürmüştür. Yağma hareketini yapan Kazaklar arasında kervandakilerin öldürülmesine karşı çıkanlar da olmuştur. Hatta Büyük Orda önderlerinden Kunay-Murza, bu can pazarında Milleri himaye ederek canını kurtarmış ve onu yanına alarak kendi obasına götürmüştür. (İKRI-VI:34).

Rus kervanına yapılan saldırının ertesi sabahı, yağmacıların başı Koygeldi, Kunay-Murza'nın obasına gelmiş ve Miller'in kendilerine iade edilmesini ve yahut öldürülmesini talep etmiştir. Ancak Kunay-Murza, Miller'in kendi himayesinde olduğunu söyleyerek bu talebi reddetmiştir. Bunun akabinde çok sayıda Kazak Kunay-Murza'ya tekrardan gelerek bu talebi yenilemiş ve yağma esnasında Kunay-Murza'nın ele geçirdiği malları da istemişlerdir. Bunun üzerine Kunay-Murza, Kazaklara Rus kervanından yağmaladığı kumaşları, derileri ve develeri vermiş Miller'i ise tüm ısrarlara rağmen iade etmemiştir. Aslında Büyük Orda'dan gelen yağmacıların asıl amacı Miller'i öldürerek Rus kervanından kimsenin sağ kalmamasını sağlamaktır. Böylece bu kervandan kimse Rus Çarlığına ulaşamayacak ve bu saldırının asıl faileri hakkında bir kanıt ortada kalmayacaktı (İKRI-VI:35).

Bu dönemde Büyük Orda Kalmuk tabiiyetinde olduğundan yaşanan bu hadise dolaylı olarak Kalmukları da ilgilendiriyordu. Bu nedenle Kalmuk Hanı Galdan

Tseren¹¹ (1727-1745) tarafından Buhara'ya gönderilen ve dönüş yolundayken, bir Rus kervanına saldırıda bulunulduğunu, öğrenen Kalmuk elçisi Joy-Batır derhal Taşkent'e gelmiştir. Kendi hanına bu konu hakkında bilgi vermek isteyen Kalmuk elçisi Kunay-Murza'dan bildiklerini anlatmasını istemiş hatta Miller ile görüşmüştür. Bu görüşmede Miller elçiden hanın kendisine yardım etmesini ve asker göndererek yağmalanan mallarını iade edilmesini istemiştir. Haliyle diplomatik bir tavır sergileyen Kalmuk elçisi, böyle bir talebi hana iletmesinin mümkün olmadığını bildirmiş ancak Kalmuk hanı Galdan-Tsren'in olaydan haberdar olduktan sonra yardımlarını esirgemeyeceğini bildirerek Taşkent'ten ayrılmıştır. Bu dönem itibarıyla Kalmuk hakimiyetinde olan bölgede Ruslar ile ittifak halindeyken böyle bir olayın yaşanmasının han tarafından hoş karşılanmayacağı aşikardı. Miller, bu nedenle hanın kendisine yardım etmesini istiyordu. Zaten Miller ile görüştüktan sonra yağmacılardan biri olan Kunay-Murza ile görüşen Kalmuk elçisi Rus hükümdarı ile Kalmuk Hanı Galdan-Tsren barış içerisindeyken neden Rus kervanına saldırdıklarını dile getirerek bu durumu protesto etmiş ve obadan ayrılmıştır (İKRİ-VI.:34-35).

Rus kervanına yapılan saldırının yankıları bölgede devam ederken yağmacılar olayın bu kadar büyüyeceğini tahmin edemediklerinden kendi aralarında anlaşmalar yaparak durumdan en az kayıpla sıyrılmaya çalışmaktaydılar. Zira saldırıdan beş gün sonra Kunay-Murza'nın obasına saldırganların ele başlarından biri olan Murza-Gul gelmiş ve kervandaki kişilerinin hepsinin öldürülmesi neticesinde haber akışının azalacağını ve olayın kapanacağını iddia ederek Kunay-Murza'yı ikna etmeye çalışmıştır. Bu görüşmeden haberdar olan Miller kendisinin artık Kunay-Murza için de tehlike arz ettiğini düşündüğünden oradan ayrılmak istemiştir. Bu nedenle kendisi ile beraber aynı kaderi paylaşan Kossak Arapof'u yanına alan Miller gece yola çıkmış kendilerine Kunay-Murza'nın oğlu eşlik etmiştir. Nihayetinde Miller ve Arapof Kasım'ın dokuzunda Taşkent'e kendi çabaları ile varabilmişlerdir. (İKRİ-VI.:34-35).

MİLLER'İN TAŞKENT'TEKİ FAALİYETLERİ

Miller, Taşkent'e ulaşır ulaşmaz Büyük Orda hanı Jolbars Han¹²'in huzuruna çıkmıştır. Rus yönetimindeki Orenburg Valisi Tatişçev tarafından gönderildiğini hana

¹¹ Moğol-Cungar tarihinde önemli bir yer teşkil etmiş olan Galdan-Tseren, hakimiyeti boyunca Rus Çarlığına dört elçi göndermiştir. Han iki komşusu olan Rus Çarlığı ve Mançulara karşı denge politikası uygulayarak iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kalan 2008: 78-82.

¹² Rus arşiv kayıtlarında Jolbars Han, Yorbars-Han (1690-1739) olarak zikr edilen han, 1723-1727 yılları dönemlerinde Cungarlara karşı verdiği önemli mücadele vermiş ancak başarılı olamamış Cungar Hanına bağımlı hale gelmiştir. 1728-1734 yılları arasında Cungar hakimiyetinde kurtulmuş ancak 1734-1735 yılları arasında Cungarların Kazak bozkırları yönündeki askeri faaliyetlerinin yeniden başlamasıyla Cungar Hanı Galtan-Tstren'inin hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Cungar hakimiyetinden kurtulmak için 1734'de A. İ. Tevkelev'e elçi göndererek Ruslardan yardım istemiştir. Bu talebi 1738 yılında Karl Miller'in gönderilmesi ile karşılık bulmuştur. 5 Nisan 1739'da Taşkent'te camide yerel ahalden tüccarların saldırısı ile öldürülmüştür. Erofeeva1997: 11-112, Doğan 2015: 250.

bildiren Miller, kendisinin Rus Çarlığı adına burada olduğunu beyan etmiştir. Ancak kendisi ile beraber gelen kervanın Büyük Orda topraklarında yağma edildiğini bu nedenle hediye ve resmi mektupların kayıp olduğunu hana söylemiştir. Miller, Jolbars handan gasp edilen mal ve adamlarının iade edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine han Miller'e kendisinin Taşkent'e kadar sağ salim gelmesinin Allah'ın büyük bir lütfu olduğunu bildirerek Rus kervanına yapılan baskının orada bulunan bir Kazak tarafından kendisine bildirildiğini ve malların iade edilmesi için emir verdiğini söylemiştir. Ancak Büyük-Orda'daki bu yağmacıların kendi sözünü dinlemediğini de eklemiştir (İKRI-VI:37). Rus kervanının Büyük Orda topraklarında saldırıya uğradığı dönemde her ne kadar Kazak hanı Jolbars, Büyük Orda hâkimi ise de bölge Kalmuk tabiiyetindeydi. Yani Rus kervanına yapılan saldırı bir nevi Kalmukların hakimiyet alanında gerçekleşmişti. Bu nedenle Jolbars Hanın otoritesi belli başlı ileri gelenlerden oluşmaktaydı. Bizatihi Taşkent içerisinde Kalmuklar ile doğrudan irtibatlı hatta Jolbars handan daha fazla güç sahibi kişiler vardı. Dolayısıyla Jolbars hanın Miller'e Büyük Orda topraklarında yapılan saldırıyı Kalmuk Hanı Galdan-Tseren telafi etmez ise kendi oğlunu ona emanet¹³ olarak göndermeyeceğini yani tabiiyet bildirmeyeceğini söylemesi bölgedeki güç dengelerinin ne kadar kırılğan ve değişken olduğunu da göstermektedir (İKRI-VI:37).

Miller, 1723 yılında Cungar-Kazak savaşları neticesinde bazı Türkistan şehirlerinin de olduğu gibi Taşkent'in (Cungar) Kalmuklar'ın eline geçtiğini ve Taşkent yönetimini Kazaklara devredildiğini bilmekteydi. Dolayısıyla Taşkent'e gelen Miller, Jolbars Han'ı yanına çekerek Büyük Orda'nın Rus hakimiyetine girmesi için Rus kervanına yapılan saldırıyı bahane ederek Kazak Ordasını kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı (Barthold 1979: 38, Muhammedcanov: 146).

Taşkent hanı Jolbars ile görüşükten sonra Miller, kendisi ile beraber Orenburg'dan hareket eden Taşkentli tacir Manay Yusupof'un evine yerleşmiştir. Yusupof kervan yağmalandıktan sonra kurtulan sekiz kadar Kazan Tatarı ile görüşüğünü ve onların yağmacıların elinden nasıl kurtulduğunu Miller'e anlatmıştır. Yusupof'un görüştüğü Kazan Tatarları yağma hareketinden sonra kendilerinin Arıs nehri kıyısına götürüldüklerini ve bir gece orada konakladıklarını Murza-Gul ve adamlarının ganimetleri paylaşırken Büyük Orda'dan Kundu Rode önderliğinde bir Kazak grubunun saldırısına uğradıklarını ve bu kargaşa esnasında kaçarak kurtulduklarını söylemiştir. Anlaşılacağı üzere bu dönem itibarıyla bölgede o kadar kargaşa hasıl olmaktadır ki değil bir Rus kervanının herhangi bir bireyin bile bu topraklarda seyahat etmesi oldukça tehlike arz etmektedir (İKRI-VI:38).

Jolbars han, Rus yönetimi ile ilişkileri ilerletmek ve Küçük Çüz hâkimi Ebulhayr gibi Kalmuklara karşı Rus desteğini almak için yağmalanan Rus kervanı ile ilgili

¹³ Küçük Orda hanı Ebulhayr'ın da Rus tabiiyetine geçtiği süreçte oğullarından birini amanat/emanet olarak Rus Çarlığına göndermişti. Bilindiği üzere emanet usulü bu dönemde hakimiyet sembollerindendi. Bknz; *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII Vekahı* 1961: 228-253

tahkikatlara başlamıştır. Nitekim 19 Aralık'ta Jolbars han tarafından görevlendirilen Çelpançul, aralarında Rus İvan İvanov ve Dragun Metlin'in olduğu on iki Tatar tüccarı Taşkent'e getirmiştir. Çelpançul, yağmacılardan Koygeldi ile de görüşüğünü ancak Rus kervanındaki malların iadesi konusunda ondan söz alamadığını da söylemiştir (İKRI-VI:38). 1 Ocak 1739'da Jolbars Han'ın oğlu Ablız-Sultan (Ebulfeyz) ile görüşen Miller ona da malların iadesi için istekte bulunmuştur. Ancak Sultan Koygeldi'nin kendi rızası ile malları teslim etmeyeceğini ancak Kalmuklar'ın sözünün onun üzerinde etkili olduğunu iletmiştir (İKRI-VI:38). Yani Büyük Orda yönetimi Rus kervanına yapılan saldırıyı üstlenmeyerek sorumlunun Kalmuk Hanı olduğunu iddia etmektedir.

Miller'in başında bulunduğu kervana yapılan saldırı bölgede çoklu dengelerin yeniden oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Şöyle ki Büyük Orda topraklarında yapılan saldırı ister istemez o dönemdeki Kalmuk-Rus yakınlaşmasını etkilemiştir. Kalmukların, uzunca bir zaman Kazaklar ile mücadelesi düşünüldüğünde bu hareketin Kalmuk-Rus yakınlaşmasını etkileyeceği aşikardır. Bu durumun farkında olan Taşkent hanı Jolbars da bizzat Rus yönetimi tarafından gönderilen Miller'e karşı tutumu bu çerçevede gerçekleştirmiştir. Haliyle Jolbars han, Kalmukların hakimiyet boşluğundan yararlanarak Rus yönetimi ile yakınlaşma çabasına girmiştir. Jolbars hanın Miller'e söylediği bu sözler de bu durumu kanıtlar niteliktedir; *Daha önceden Rus Çarlığından hiç kimse tüccarlarla birlikte buraya gelmemiştir. Ben Rus Çarlığına güven duyuyorum ve ilişkilerin geliştirilmesini talep ediyorum.* (İKRI-VI:38).

Rus kervanına yapılan saldırı bir başka yönüyle Kalmuk hanının Büyük Orda topraklarındaki işbirlikçileri vasıtası ile gerçekleştirilme ihtimali de vardır. Zira Jolbars hanın Kalmuk hakimiyetinden ziyade Küçük Orda da olduğu gibi Rus tabiiyetine girmek istemesi ve bizatihi Kalmuk-Kazak mücadele döneminde Rus Çarlığından kendi topraklarına elçi gönderilmesi talebinde bulunması Kalmukların yakından takip ettikleri hadiselerdir. Bu nedenle Orenburg'dan gönderilen Rus kervanının diplomatik bir hüviyet de taşıdığını bilen Kalmuk yönetimi kervana saldırı yaptırarak Büyük Orda ve Rus Çarlığı arasında yapılacak bir ittifakın önüne geçmek de istemiş olması kuvvetle ihtimaldir.

Rus kervanına yapılan saldırının yankıları devam ederken 13 Mart'ta Orta Cüz'ün etkili beylerinden ve Ebulhayr'ın yakın adamlarından Canibek Batır ve Niyas Batır tarafından gönderilen bir mektup Djan Batır (Cihan) ve Bayan Batır eliyle Taşkent'e ulaştırılmıştır (İKRI-VI:38-39). 18 Mart'ta ise yine Orta Orda'dan Hudayşukar-Batır, Turgay ve Murzakbay mektuplar ile Jolbars hana gelmişlerdir. Bu mektuplarda özetle eskiden olduğu gibi dost kalmayı arzu ettiklerini ve yanlarında getirdikleri atlar ile beraber Miller ve tüccarları götürmek istediklerini iletmişlerdir (İKRI-VI:39). Hatta bu elçiler Rus kervanını soyan Koygeldi ile görüştiklerini eğer han emrederse tüccarları bırakabileceğini ancak malları göndermesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. (İKRI-VI:40). Anlaşılacağı üzere Rus kervanına yapılan saldırıda kendisini sorumlu

hisseden Ebulhayr kendi Kazak Ordalarındaki destekçileri tarafından Miller ve ekibinin Rus Çarlığına ulaşmasını dolaylı olarak sağlamak istiyordu. Zira Rus kervanının yol boyunca saldırılardan korunacağını Orenburg valisi Tatişçev'e taahhüt etmişti. Bu olay neticesinde Rus yönetimine verdiği sözleri gerçekleştirememişti. Zaten Çarlık yönetimi de kendi Ordasında bile tam hakimiyet kuramayan Ebulhayr'ın verdiği bu sözü gerçekleştiremeyeceğini biliyordu. Dolayısıyla tutulamayan bu söz onun Rus yönetiminin tümüyle hizmetine girmesini sağlayacak bir araç olarak görülmekteydi.

Rus kervanı saldırısının başka cephesinde bulunan Kalmuk yönetimi de bir müddet sonra olaya dahil olduğu haberleri Miller'e ulaşmaya başlamıştır. Büyük Orda'da önemli bir yeri olan Töle Biy, Taşkent'e gelerek Kalmuk Han'ı Galdan-Tseren'in bir elçi ile Miller'e mektup gönderdiği bilgisini vermiştir. Koygeldi'ye hitaben yazılan bu mektupta onun hangi sıfatla Rus kervanına saldırdığı, Kalmuklar ile Rusların dost olduğunu ve ilişkileri neden zayıf düşürdüğünü yazdığını söylemiştir. Ayrıca Töle Biy, Galdan-Tseren'in elçisinin iki Nogay ve Rus ile Miller'in Han'a gelmesini istediğini iletmiştir. Ancak Miller bu teklifi ancak Kalmuk elçisinin kendisi yapar ise düşünebileceğini söylemiştir (İKRI-VI:40). Bunun üzerine Mart'ın 19'unda Kalmuk elçisi Bazar Batır Taşkent'e gelerek Miller ile görüşmüştür. Bu görüşmede Miller, Rus-Kalmuk ilişkilerine izafen Galdan-Tseren'in Rus mallarını geri almak için asker göndermesini talep etmiştir. Ancak elçi bu talebi Galdan-Tseren'e iletemeyeceğini söylemiştir. Bir türlü Rus kervanında bulunan malların iadesini gerçekleştiremeyen Miller ertesi sabah Jolbars Hanın huzuruna çıkmış bu esnada Kalmuk elçisi ve Töle Biy de onlara katılmıştır. (İKRI-VI:39). Kalmuk elçisi bu görüşmede de Miller'i hanı Galdan-Tseren'e götürmek istese de Miller, Rus Çarlığından kendisine yazılı bir emir gelmeden bunu gerçekleştiremeyeceğini söylemiştir¹⁴.

Rus kervanını yağmaladığından dolayı pişmanlık duyan Kunay-Mirza, Mart'ın 30'unda kervandan yağma ettiği bir deve toplamda kırk arşınlık (kaftanlık) kumaş ile Taşkent'e gelmiştir. Miller ile görüşen Kunay-Mirza bu malları sadakatini göstermek için iade etmek istediğini bildirmiş ve elinden ancak bu kadarının geldiğini eklemiştir. Miller ise sadakatinden dolayı Kunay-Mirza'ya teşekkürlerini iletmiş ve getirdiği mallar içerisinde iki kaftanlık kumaşını ona hediye etmiştir. Bunun üzerine Kunay-Mirza Miller'e sadakatle hizmet edeceğini söylemiştir. Aslında Rusların kervanda yağmalanan mallardan ziyade bölgede kendine sadık adamlar sağlayarak yayılmacı bir politika izledikleri görülmektedir (İKRI-VI:41).

Aynı tarihlerde Rus kervanını yağmalayan ekibin başında bulunan Koygeldi ve yoldaşları da Taşkent'e intikal etmiştir. Onların yanında Miller ile beraber yolcuğa çıkmış olan Podporiçik Kuşev vardı. 31 Mart'ta Koygeldi ile Miller Taşkent'te

¹⁴Hatta Kalmuk elçisi 29 Mart'ta Miller'in kaldığı eve gitmiş ve burada kendisine yeniden aynı teklifi yapmıştır. Miller'in tutumunda ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. İKRI-VI: 40.

karşılaşmış ve selamlaşmışlardır. Rus Çarlığına karşı büyük bir suç işlediğini bilen Koygeldi Miller ile görüşmek istemiş ve onların aslında Murza-Gul'un yönlendirdiğini ve onun tavsiyesi üzerine kervanı yağmaladıklarını ifade etmiştir. söylemiştir. Hatta Miller'e malların peşine düşmemesi gerektiğini Ebulhayr ve Canibek Hanlar gelmedikçe de onu Taşkent'ten çıkarmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Miller malların onda kalması ancak adamlarının iade edilmesini talep etmiştir. Kendisinin şehirden kaçmayacağını lakin bu sürecin böyle devam etmesi neticesinde Kalmuk elçisi ile beraber Galdan-Tseren hana gideceğini söylemiştir. Miller'in Kalmuk hanına gitme tehdidi işe yaramış Koygeldi ve adamları tedirgin olmuştur. Ama yine de Koygeldi bir adım daha ileriye giderek Büyük Orda ve Orta Orda'nın bütün bir şekilde durduğunda Kalmuk Hanına karşı koyabilecekleri iddia etmiş ve ertesi gün Taşkent hanı Jolbars hanın huzurunda görüşmek üzere oradan ayrılmıştır (İKRI-VI:41).

1 Nisan'a gelindiğinde Taşkent'te hala Rus kervanının yağmalanması meselesi halledilememiş ve yoğun bir görüşme trafiği devam etmiştir. Hatta o sıralarda Canibek-Batır, Rus kervanındaki malları bulması için görevlendirdiği Kazaklar da şehre gelmişti. Ancak onlar da yağmalanan mallara ulaşamamıştı. Zaten Miller'in amacı mallardan ziyade adamlarının teslim edilmesiydi. Bu nedenle bu konu üzerinde çok durmamış ve Taşkent'te kaldığı süre zarfında şehirde yerel ahalden önemli bağlantılar kurmuş, gözlemler yapmış ve Rus hakimiyetinin bölgede tesis edilebileceğini kararlaştırmıştır. Her ne kadar Rus kervanı Taşkent'e ticari ilişkileri geliştirmek için gelse de arka planda Rus hakimiyetinin bölgede yerel destekçiler bulunarak kolaylaştırılması vardı. Zaten askerî açıdan güçlü olmayan bölge herhangi bir mücadele gerektirmeden Küçük Orda da olduğu gibi Rus himayesine geçebilirdi. Dolayısıyla Miller'in bir sonraki gün Jolbars Han'ın huzuruna çıktığında Töle Biy ve Koygeldi'yi de çağırarak onlara Rus Çarlığının hakimiyet talebini iletmesi bu durumu da kanıtlar niteliktedir. Ayrıca Miller'in Kalmuk (Cungar) Hanının kendisini Taşkent'ten götürmesi için gönderdiği elçi ile gitmek istememesi Rusların savaşmadan hem Kazak Cüzleri üzerindeki hem de Kalmuklar üzerinde hakimiyet kurmak istemesi ile açıklanabilir (Kalan 2008: 80, İKRI-VI:42).

Miller, yaptığı görüşmede Han ve huzurunda bulunanlara Canibek Batır ve Ebulhayr gibi Rus hakimiyetinin tanımak istiyor musunuz diye sormuştur. Bu soru üzerine Jolbars Han ve Töle Biy Rus hakimiyetini arzu ettiklerini söylemiştir. Ancak öncelikle Rus Çarlığı tarafından Rus Kervanını yağmalayan Koygeldi'nin affedilmesini istemişlerdir. Zira bu haliyle Rus hakimiyetine geçilmesi Rus kervanının diyeti olarak anlaşılabilir ve yerel ahali tarafından kabul edilemezdi. Bunun üzerine Miller, Jolbars Han ve diğerlerinin oğullarını Rus Çarlığına sadakat yemini etmeleri için göndermelerini istemiştir. Bu talep üzerine Jolbars Han ve Töle Biy, Çar tarafından Koygeldi'nin affedildiğine dair bir mektup gönderilirse oğullarını gönderebileceklerini iletmiştir. Miller son olarak bundan sonra buraya gelecek Rus tüccar ve kervanlarının güvenli bir şekilde seyahat edebilme garantisini

verebileceklerini sormuştur. Bunun üzerine Jolbars Han, Taşkent'e gelen Rus kervanlarına ve tüccarlarına kendi yönetimi altında bir saldırı olur ise tüm zararlarını karşılayacağını ancak Taşkent'ten Hive, Buhara veyahut başka bölgelere giderken yol esnasında saldırıya uğramalarının kendi güç ve kuvvetini aştığını bu nedenle onların kayıplarını karşılayamayacağını iletmiştir. Zira şu an yağmalanan kervanın kendisi yüzünden değil onlara refakat eden muhafızlar tarafından yağmalandığı söylemiştir (İKRI-VI:43).

Jolbars Han'ın huzurunda Miller, Rus hakimiyetini bölgede tesis etmeye çalıştığında Koygeldi'ye dönerek adamlarını da iade etmesini söylemiştir. Koygeldi ise ona ait bir Kalmuk kadını olduğunu onu da iade etmeyeceğini tekrarlamıştır. Koygeldi'nin esir aldığı kadın Miller'in yanında bulunan tüccar Memeş'in eşiydi. Bu cevap karşısında sinirlenen Miller, Koygeldi ve Han'a dönerek yapılanları çok tuhaf karşıladığını hem Rus Çarlığına bağlılık istediklerini hem de yağmalanan ürünleri ve esirleri vermemelerinin anlamadığını söylemiştir. Zira, Miller'in dediği gibi tuhafıklar devam etmiş Koygeldi'nin oğlu Kara-Batır'ın elinde esir bulunan Rus tüccar İvan İvanov'u sekiz yüz tenge yani kırk ruble karşılığında, tüccar Memeş'in oğlunu ise bin teinov'a serbest bırakabileceğini teklif etmiştir. Miller bu teklifleri kabul etmemiş ancak tüccar İvan İvanov bu parayı kendisi verebileceğini Kara-Batır'a söylemiş parasını Orenburg'da bulunan tüccarlar ile temin edebileceğini iletmiştir. Bu durum karşısında Miller, Jolbars hana dönerek bu tuhafıklara son vermesini ve aksi taktirde kendisinin Kalmuk elçisi ile gideceğini söyleyerek huzurdan ayrılmıştır (İKRI-VI:43-44).

Miller'in Taşkent yönetimine Rus Çarlığına bağlılık bildirilmesi talebi karşısında bölge ileri gelenleri arasında fikir birliği oluşmamıştı. Zaten Miller de edindiği tecrübelerden bu teklifin birdenbire gerçekleşeceğini ummuyordu. Ancak Rus kervanının yağmalanması üzerinden bölgede taraftar toplama ve Rus egemenliğinin tesisi noktasında faaliyetlerine de devam etmekte geri kalmıyordu. 3 Nisan'a gelindiğinde Miller, Taşkent'ten ayrılmadan önce son kez Jolbars Hanın huzuruna çıkmıştır. Han ile görüşmesinde kendisini Taşkent'e gönderen Tatişçev'in mektubunu da Jolbars Han'a veren Miller, ondan da birkaç mektubu Tatişçev'e vermek üzere almıştır. Daha sonra Orenburg'a gitme hazırlıklarına başlayan Miller, Büyük Orda önde gelenlerinden olan Tole-Biy ile karşılaşmış ve o kendi ulusunun topraklarına ulaşana kadar Miller'e refakat etmiştir. Bu refakat boyunca aralarında geçen diyalogları not eden Miller, Tole-Biy'in Rus hakimiyetine girmek istediğini ve kendisinin Rus kervanına saldırı ile alakasının olmadığını belirttiğini ifade etmiştir. Zaten Miller de Rus yönetimine gönderdiği raporlar arasında Tole-Biy'i suçlayıcı ifadelerde bulunmamıştır. Hatta Tole-Biy Tatişçev'e iletmek üzere Rus hakimiyetini tanımak istediğine dair mektubu Miller'e vermiştir. Miller, Tole-Biy'e eğer Taşkent'te bulunan Rus esirlerinin serbest bırakılmasını sağlar ise bu istediğinin gerçekleşebileceğini söylemiştir (İKRI-VI:45).

Miller'in Taşkent'ten ayrılışının üçüncü günü 7 Nisan'da Taşkent'ten Orenburg'a doğru yola çıkan yaklaşık bin kişilik bir kervana saldırı yapılmıştır. Miller bu esnana Türkistan önde gelenlerinden Seyit-Saltan'ın yanında bulunmaktaydı. Saldırısı Büyük-Orda Çımır Kaysaklarından kişiler yapmıştı. Hatta Miller'e Koygeldi tarafından verilen atların bir kısmı da bu yağma hareketinde götürülmüştü (İKRI-VI:45). Taşkent kervanına yapılan bu saldırı üzerine bölgede bulunan tüccarlar Jolbars Han camide ibadet yaparken ona saldırmışlardır. Tüccarlar artık hanın kendi halkını koruyamadığını tüm mallarının sürekli yağmalandığını ileri sürerek hanın yanından bulunan görevlilerden Özbek Kara-Batır ve Sara-Batır'ı öldürmüşlerdir¹⁵. Miller bu bilgileri Türkistan'da Seyit-Saltan'ın huzuruna gelen tüccarlardan öğrenmiştir. Zira Seyit-Saltan'a gelen bu tüccarlar muhalif kişiliği ile bilinen Saltan'ın Jolbars Hanın yerine geçmesini talep etmişlerdir. Seyit-Saltan gelen tüccarlara bölgedeki halkı kontrol etmenin zor olduğunu ne zaman ne yapacaklarının kestirilemediğinin yaşananlar için üzgün olduğunu belirterek tüccarları göndermiştir. Aslında Seyit-Saltan bunları söylerken arkasında güçlü bir Rus Çarlığını görmek istediğini de belirtmektedir. Zira Miller'in onun yanına gelmesi de tesadüfî bir olay değildir. Jolbars Hanın tutarsız davranışlarından Rus yönetimini haberdar eden Miller, Seyit-Saltan'ı destekleyerek bölgenin Rus hakimiyetine girişini kolaylaştırmak istemiştir. Zaten Seyit-Saltan'ın Rus Çarlığına iletilmek üzere Miller'e teslim ettiği mektuplar bu durumu kanıtlar niteliktedir (İKRI-VI:46).

Türkistan havalisinde faaliyetlerine devam eden Miller Seyit-Saltan'ın huzurundan ayrıldıktan sonraki yirminci gün Orta-Orda'da önemli bir bey olan Barak-Saltan, Çorak-Biy ve Kazbek-Biy ile Rus kervanına yapılan saldırı hakkında toplantı yapmıştır. Bölgede Rus hakimiyetini kurmak isteyen Miller bu beylere de Rus esirlerinin kurtarılmasında kendisine yardım edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Barak-Saltan eğer Ruslar kendilerinin hakimiyeti altına alır ve resmi bir talep de bulunur ise tüm adamları ile Rus esirleri ve yağmalanan malları geri alabileceğini iletmıştır (İKRI-VI:46). Bu görüşmeden dört gün sonra Canibek-Batır ile de görüşen Miller ona da aynı tekliflerde bulunmuştur. Zaten Rus hakimiyetine girmekte istekli olan Canibek-Batır da daha önceleri Tatişçev'in emri ile Ors bölgesinde at sürülerine saldıran Başkurtların bulunduğu bölgeye göç ettiğini ve burada güvenliği tesis ettiğini ifade ederek Rus Çarlığının Başkurtlar'a karşı kendisini korumasını istemiştir. Anlaşıldığı üzere hem Ruslara hem bölgedeki Kazaklara sorun yaratan Başkurtlar, Rus Çarlığının isteği üzerine Canibek-Batır tarafından kontrol altına alınmıştır (İKRI-VI:46-47). Rus hakimiyetini kabul etmiş olan Küçük-Orda Hanı Ebulhayr'ın yakın adamlarından olan Orta Orda beyi Canibek Batır çok geçmeden Tatişçev yerine Orenburg Araştırma Komisyonu başkanı olan Tüm General Vasiliy Urusov ile görüşmüş ve kendisi törenle karşılanmıştır. Bu görüşmelerde Canibek-Batır ve beraberindekiler Kuran üzerine yemin ederek Rus Çarlığına bağlılıklarını bildirmiştir.

¹⁵Bazı kaynaklarda Jolbars Han'ın bu saldırıda öldüğü belirtilmektedir. Bknz., Erofeeva1997: 111-112.

Hatta kendi mahcubiyetlerini belirtmek adına Rus kervanına yapılan saldırı ile bir alakalarının olmadıklarını yinelemiş ve Rus esirleri ve mallarını teslim edeceklerine söz vermişlerdir (Yorulmaz 2013: 144). Rus kervanına yapılan saldırının ertesi yılına kadar Küçük ve Orta Orda'lardan çok sayıda han, bey, aksakal idareleri altındaki halkları adına Rus Çarlığına bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bir bakıma Büyük Orda dışında Kazakların büyük çoğunluğu Rus hakimiyetine girmeye başlamıştır.

Taşkent ve Türkistan Havalisindeki temaslarını bitiren Miller 20 Mayıs 1739'da Orenburg'a varmıştır. Daha sonra bölgede kurduğu temaslar ve yanında getirdiği mektupları teslim etmek için Orenburg Generali Saymonov'a ile görüşme talep etmiştir. Bu görüşmede yaklaşık bir yıl boyunca edindiği gözlemleri ve tuttuğu raporları teslim eden Miller, Taşkent ve Türkistan hakkında gözlemlerini içeren bir raporu da teslim etmiştir. (İKRI-VI:46-47). Kuşkusuz Miller'in bölgede geçirdiği yaklaşık bir yıllık zaman dilimi ve edindiği tecrübeler Türkistan bölgesinde Rus nüfuzunun artmasına sebebiyet vermiştir. Bilhassa XVIII. Yüzyılın ilk yarısındaki bölgede hasıl olan feodal çekişmenin arka planı Türkistan'ın Rusya'ya katılması için temel hazırlamıştır (Abduraimov 1955: 87-91). Zaten sonraki süreçte Kazak Cüzlerinin birbiri ardına Rus hakimiyetine girmesi de bu durumu desteklemektedir.

SONUÇ

Rusların Türkistan sahasında yürüttüğü faaliyetler düşünüldüğünde Taşkent ile irtibat kurmak için ayrı bir hassasiyet gösterdiği görülmektedir. 1738-39'da Miller başkanlığında gönderilen Rus kervanı önemli bir ticaret merkezi olan Taşkent ile temasların artırılması üzerine olduğu Miller'in sunduğu raporlarda belirtilmektedir. Zaten Miller'in de yağmalanan malları bahane ederek bölgenin iç dinamiklerini deşifre etmesi ve kendine taraftar edinmesi bu misyonunun ne kadar başarıya ulaştığını da göstermektedir. Rusların Türkistan Hanlıklarına gönderilen elçileri gibi Miller'in de gönderiliş amaçlarında bölgede bulunan çok sayıda Rus esirin kurtulması vardı. Ancak Miller'in zaten kendisi ve maiyetindekilerin esir düşmesi onu daha farklı temasların içerisine girmesine sebebiyet vermiştir. Bu keşif kervanı sayesinde Ruslar bölgenin hem askerî açıdan oldukça güçsüz olduğunu hem de yerel güçler arasında önemli ayrılıkların olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Kazak tarihinin önemli sorunlarından olan Rus tabiiyetine geçiş sürecinin aydınlatılması açısından da Miller'in raporları önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak sadece Miller'in raporları ekseninde bu geçiş süreci düşünüldüğünde Kazak-Orda'larının Rus hakimiyetine geçişlerinde çok istekli oldukları düşünülebilir. Ancak, Miller'in Rus yönetimine yanılıcı bilgiler vermesi de ihtimaller dahilindedir. Zira Rus hakimiyetine geçiş sürecinde yazılan mektuplar bu konuda daha fazla aydınlatıcı olacağını şüphesizdir. Konu geniş bir perspektifte düşünüldüğünde Kazak-Orda'larının bölgede tesis edilen Kalmuk hakimiyetine karşı Rus Çarlığından destek istemeleri tümüyle onların hakimiyetini kabullendikleri anlamına gelmemektedir.

Sonuç olarak Miller'in kurduğu bu ilk temas 1796 yılında Rus Çarlığından Taşkent'e ilk elçilik heyeti gönderilmesinin yolunu açmıştır. Bu elçilik heyetinin Taşkent'in Yunus Hoca dönemindeki kısa bir bağımsızlık sürecine denk gelmesi bölge hakkında Rusların önemli bilgiler edinmesini sağlamıştır. Zaten çok geçmeden bu elçilik heyetinin görüşmeleri neticesinde 1800 yılında Burnaşev ve Pospelov'un elçiliği ve Çarlığa sundukları rapor bölgenin Rus işgaline temel hazırlamış çok geçmeden de Taşkent Rus hakimiyetine girmiştir.

EK-1 MİLLER'İN TAŞKENT HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ

Taşkent, büyükçe bir düzlük bir alan üzerinde, 4 verst boyunda 3,45 verst eninde bir şehir. Şehir içinde nehir bulunmuyor ancak şehre on verst uzaklıkta Çirçik adlı nehirden şehre dar kanallarla uzanan suların şehir halkı bolca yararlanabilmekte; bunun yanı sıra şehir içinde epeyce kuyu da var. Suyunun rengi çok berrak olan ve doğu yönünden batıya doğru akarak Sir-i Derya'ya dökülen bu nehir, 15 metre genişliğinde ve bazı yerlerde derinleştiği veya sığlaştığı söyleniyor. Altı bin veya bundan biraz daha fazla olan Taşkent'teki binaların tamamı kerpiçten. Her bir evin bir penceresi var ve bu pencereler genellikle evin üst kısmında yer alıyor. Sanırım bu evleri yaparken arşın hesabıyla önce kavisli kavak tomruklarını birbirine bağlayarak binanın iskeletini oluşturuyor ve sonra bunların arasına sazlardan yapılmış hasır koyuyorlar. Daha sonra bu hasırları üzerlerine saz demetleri koyup aşağıdan toprakla sıvıyorlar. Bu yapılarda çatı o kadar güçlü olmadığından, yağmur yağdığında, hemen hemen tüm evler içeri su alır. Bu nedenle evler yağmurdan ziyade rüzgârdan korunmayı sağlar. Binaların dışı çok kötü bir materyal olmayan yumuşak kilin kireç ile karıştırılmasıyla sıvanır ve boyanır. Evlerin duvarlarında tabak, çanak çömlek vb. koymak için büyük ve küçük raflar var. Şehirde sekiz büyük cadde bulunmakta ve bunların her biri ahşap veya tuğladan yapılmış kapılara kadar uzanıyor. Öte yandan, caddeler çok yakındır, yani bir buçuk buçuk daha az. Öte yandan bu caddeler çok dar ve genişliği bir buçuk kulaç veya bundan daha az. Caddelerin uzandığı kapıları ise şöyle isimlendirmişler: 1. Semerkand, 2. Beş Ağaç (Пять Дерев), 3. Terserek, 4. Şuhantavur, 5. Tartakul, 6. Tazarhan, 7. Kapkan, 8. Koçki.

Kentin meydanında Rogistan dedikleri bir çarşı var. Bu meydanda, doğal bir taşın yerleştirildiği, etrafına, derinliği iki arşın eni 10 kulaç olan içi su dolu bir dairevi havuz yapılmış ve etrafına büyük dut ağaçları dikilmiş. Taşkent sakinlerinin ana pazarı burası. Burada boyanmış kumaşlar ve ketenler, dokunmuş kaftan ve diğer yerli ve ithal ürünler satılmakta. Bu pazarın dışında, pamuklu kağıtların satıldığı çeşitli pazarların yanı sıra, koyun ve atlarla takas için yerel para değişimi yapılan yerler ve diğer işlenmiş kıyafetlerin satıldığı başka yerler de var. Kilden yapılmış bu çarşılarda ticaret yapan dükkanlar söylenene göre ruble cinsinden 20 ila 40 arasında bir paraya kiralanıyor.

Rus mallarından bordo bezler, koyu kırmızı renk kumaşlar, Alman kunduzları, çubuk boyası, su samuru gibi ürünler muhtemelen daha çok satılıyor. Hırsızların kervanlardan soyduğu malların fiyatını bilmediğinden bizim 10 rubleye satın alabildiğimiz ürünleri bizim paramıza göre 2 ruble gibi çok düşük fiyatlara da sattıkları da vaki olduğundan bu ürünlerin fiyatını tam olarak vermem imkânsız. Kunduz kürkleri 30 ve 40 kapiék arasında, bar boyası onların rublesi olan çerik cinsinden 4 para ve bu bizdeki 6 дунм rubleye tekabül ediyor ki bir пудъ (16,56 kg) 150 ruble demek. Daha önceleri su samurlarının bunu 7 çerike alındığı ve gümrük olarak 20 ila 40 kapiék alındığı da söyleniyor.

Taşkent'te yaklaşık 150 adet kerpiç ve tuğladan yapılmış cami var. Bunların yanı sıra yerel dilde medrese adı verilen, bizim kiliselerimiz gibi okullar da mevcut. Bunlardan bazıları oldukça eski yapı olduğu gibi bazıları da çok büyük. Bu binaların içinde kaymaktaşı kullanıldığı gibi oyma eserlerle de tefriş de edilmiş. Bu binalardan birinde de eski hükümdarlardan Barak Han'ın mezarı bulunmakta. Özellikle Barak

Han'ın mezarının olduğu bina içinde yer alan altından yaldızlı süslemeleri ve kemik oymaları ile diğerlerinden çok daha gösterişlidir, ancak ihmal edilmekte; katır ve diğer hayvan sürülerinin ahır da olabilmektedir.

Taşkent'te 1 Ocak'ta bayrama denk gelmiş ve halkın, dikili kavak ve dut ağaçlarının düzenli olarak ekildiği bir çayırdaki ibadet ettiklerine şahit oldum. Kadınlar hariç 10 bin kişi toplandı; bu ibadet sırasında önce Kazak tuğuna benzeyen yüksek bir direğe takılı bir alem taşındı. Dört ayrı alemin taşınması sırasında hacılar, ahundlar ve mollalar koro halinde ilahiler söylediler. Son alemin taşınmasına hacılar ve ahundlar eşlik etmiş, ardından hanlar, diğer soylular ve Taşkent sakinleri bir araya geldiler. Han'ın önünde 2 müzisyen bizdeki gabona benzer (üfleli bir çalgı, yüksek ihtimal zurna veya sipsi) adına surna dedikleri enstrümanı çaldılar. Diğerleri ise buna defleri (bendir de olabilir) ile eşlik ediyorlardı. Eğlence sırasında gemi düdüğüne benzer, 3 kulaç büyüklüğünde 2 kişi tarafından taşınabilen bakır bir trompet çalınıyor, sanki bu çayırlık alanda köpekler havlıyordu. Han'ın önündeki ve arkasındaki Kaysaklar ve Taşkent erkekleri, kadınların olduğu tarafa doğru silahları ile ateş ederek kadınlarının atlarını ürkütüyorlar ve atları ile onlara yetişmeye çalışıyorlardı. Bu geleneğin yerine getirilmesinden sonra alemler bir arada taşınarak, hanlara halılar hediye verilmiş ve hocalar yüksek tonda dualar etmişlerdi.

Taşkent'te; üzüm, seftali, incir, elma, armut, kayısının bolca yetiştiği bahçeler var. Çirçik nehrindeki balıklar o kadar çok ki insan istemese bile yakalayabilir. Balığın çokluğu Taşkentlilerin her zaman et yemeleri ile ilgili. Ayrıca Taşkent'te çok güzel su değirmenleri var.

Tarlalarda buğday, arpa, darı ve pamuk kâğıdı da yetiştirilir. Toprakları öküzlerin üzerindeki pulluklarla sürülür. Buğday oldukça bol yetiştirilir ancak sıcakta çürüdüğünden stoğu yapılmaz.

Bu şehirde büyük kumaş fabrikaları görmedim. Herkes kendi ihtiyacına göre her türlü ipı eğirmekte; yani ipek böceği yumurtalarını tırtılları yetiştirerek koza örmesini beklerler ve birkaç gün sonra bu kozadan kumaş üretimini gerçekleştirirler.

Demirin ve bakırın dağlardan elde edildiği anlatılmakta. Gümüş ve altın da çıkarıldığı söyleniyor ancak ben buna rastlamadım. Yeterli kurşun madeni ise gördüğüm kadarıyla var.

Taşkent'ten, 50 verst uzaklıkta dağların babası anlamına gelen Kazgurt-ata adında bir dağ bulunmakta. Nuh'un Gemisinin bu dağın üstünde olduğu ve gemiden kalan taşlaşmış tahta kalıntılarının hala burada olduğu söyleniyor. Buna benzer bir hikâyeyi Buhara'da da duydum. Buhara yakınlarındaki Nurdağ'da, taşlaşmış büyük tahta ve deve kalıntıları olduğu söylendi.

Taşkent'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu ve Barak'ın söz konusu topraklara ne zaman sahip olduğu konusu muamma olarak bende kaldı. Şehrin etrafındaki iki kulaç uzunluğundaki kerpiç duvarlar dışında burçlar yok. Zemin kumul toprak olan Taşkent'in vadilerinde buraların "yantak" adını verdikleri oldukça yeşil çayırlar vardır. Yakacak olarak odun yerine sazlıkları kullanmaktalar. Taşkent'te iklim yeterince sıcak ancak yağmurları da yeterli ve üstelik kış ayları üç aydan fazla sürmüyor (İKRI-VI: 48-51)

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynaklar

İKRI-VI. (2007), *İstoriya Kazahstana v Russkikh Istočnikah XVI-XX vekov* T. I. VI Almatı, (Arşiv Belgeleri Neşri).

İnceleme ve Araştırma Kaynakları

ABDURAIMOV, M. (1955), "Perviy Russkiy Kupeçeskiy Karavan v Taşkent: 1738-1739 gg." *İzvestia An UZSSR*, Taşkent, № 6. S. 87-93.

APOLLOVA, N.G. (1948), *Prisoedinenie Kazahstana k Rossi*, Akademii Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata.

BARTHOLD, W (1911). "Taşkent", *İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 38-41.

ÇAPRAZ, Hayri, (Aralık 2011), "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDÜS Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, s. 54-55.

DOĞAN, Orhan, (2015), "Küçük Cüz (Orda) Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası'nın Tabiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi, Orta Asya ve Kafkasya Tarihi", *XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss. 229-255.

Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Antony Jenkinson and Other Englishmen with Some Account of the First Intercourse of the English with Russia and Central Asia by way of the Caspian Sea, Vol. I., Edited by: E. Delmar Morgan and C.H. Coote, Printed for the Hakluyt Society, London.

EROFEEVA, İ. V., (1997), *Kazahskie Hanı i Hanskie Dinastii v XVIII Seredine XIX vv. // Kultura i İstoriä Tsentralnoy Azii i Kazahstana: Problemi i Perspektivi İssledovaniä. Material k Letnem Universitetu po İstorii i Kulture Tsentralnoy Azii i Kazahstana (4-23 Avgusta 1997 g.)*. Almatı

HAYİT, Baymirza, (2012), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, *Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII Vekah (1961): Akademii Nauk Kazahskoy SSR, (Sbornik Dokumentov)*, Almatı.

KALAN, Ekrem, (2008), *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara.

KARAMZİN, (1843), *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, IX, Sanktpeterburg

KURAT, Akdes Nimet, (2011), *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Ankara, TTK.

LEVŞİN, A. İ., (1996), *Opisaniye Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih, Ord, Stepey*, Almatı.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah "Taşkent", *DİA*, C.40, Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZKAN, Murat (2018), "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi, *MUTAD*, C. V. s. 93-111.

ÖZKAN, Murat (2019a), "Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diplomasi Trafiği Molla İmazar Maksutov Elçiliği", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2019/24: s. 165-183.

ÖZKAN, Murat (2019c), "Mücadeden Teslimiyete: Türkistan Müdaafasında Sadık Töre (1860-1877)" *Bellekten*, C. LXXXIII, S. 298, ss 1003-1031.

ÖZKAN, Murat (2019b), "Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak: Orenburg Neplüev Askeri Okulu", 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (14 - 17 Şubat 2019 / Yalova), s. 65-82.

RIÇKOV, P. İ., (1887), *Topografiya Orenburgskoy Guberniii*, Orenburg,

RIÇKOV, P. İ., (1896), *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg.

SELA, Ron, *Seventeenth-Century Russian Diplomatic Mission to Central Asia*, (edited by Nile Green), *Writing Travel in Central Asian History*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, ss. 69-88.

ÜNAL, Fatih, (2010), *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenaseri*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul,

YORULMAZ, Osman (2013), *Başlangıçından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK.

YORULMAZ, "Osman, Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)", *Bilig*, S. 34, 2005, ss. 117-144.